

ყოველდღიური ინფორმაციის გავრცელების მეთოდები და ინსტრუმენტები ანტიკურ სამყაროში - აზორადან ACTA DIURNA-მდე

ქეთევან ნიჟარაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი სეუ

აბსტრაქტი

მსოფლიო ისტორიაში ცივილიზაციის განვითარებასთან ერთად იზრდებოდა ინფორმაციის ინდივიდუალურად თუ მასობრივად გავრცელების აუცილებლობა. ამიტომ, თითოეული ცივილიზაცია ცდილობდა, მოეძებნა ინფორმაციის შენახვისა და გადაცემის ახალი, სწრაფი და ეფექტიანი გზა. ამ მხრივ უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯები გადაიდგა ანტიკურ სამყაროში. ანტიკურობამ გრძელი გზა გაიარა, სანამ აგორაზე ინფორმაციის გაქვრებიდან ყოველდღიური წერილობითი საინფორმაციო საშუალების იდეამდე მივიდოდა. აგორაზე გამართული სახალხო კრებები და სასამართლო პროცესები, აგრეთვე საგანგებო თეატრალურ ფესტივალებზე განხორციელებული წარმოდგენები დამსწრეთა საკმაოდ მრავალრიცხოვან აუდიტორიას მოიცავდა.

ანტიკურ სამყაროში ინფორმაციის გადასაცემად აგრეთვე საკმაოდ ეფექტიანად იყენებდნენ სხვადასხვა სასიგნალო საშუალებას და მალემსრბოლების ინსტიტუტს, მაგრამ საზოგადოების ინფორმირების თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა ყოველდღიური წერილობითი ინფორმაციის გავრცელების იმ პრინციპმა, რომელიც თანამედროვე მედიასაშუალებებს გვაგონებს. უნდა აღინიშნოს, რომ მას წინ უძღოდა ანალები და ფასტები.

ანალები რომში მომხდარი ამბების შესახებ წლის მნიშვნელოვან მოვლენებს ქრონიკალური სტილით გადმოგვცემდა. ინფორმაციის შენახვის ამ პრინციპს ძველი აღმოსავლეთის მემკვიდრეებიც მიმართავდნენ, მაგრამ ისტორიული მოვლენების ამგვარად გადმოცემას შესაბამისი სახელი - ანალები - სწორედ რომაელებმა მოარგეს.

ფასტები კი ერთგვარ კალენდარს წარმოადგენდა და აღნუსხავდა კალენდარულ და საჟურნალო ტიპის ცნობებს, ყველანაირ საინტერესო ინფორმაციას რელიგიური თუ საერო ცხოვრებიდან.

როგორც აღვნიშნეთ, წერილობითი ინფორმაციის სწრაფად და მასობრივად გავრცელების თვალსაზრისით ყველაზე ეფექტური იყო იულიუს კეისრის მიერ შემოღებული Acta Diurna, რომელიც მან თავისი კონსულობის პირველივე წელს, ანუ, ძვ. წ. აღ-ით 59 წელს დააარსა. ის პრინციპულად განსხვავდებოდა ანალებისა და ფასტებისგან. ფასტებს უფრო კალენდარული სახე ჰქონდა, ანალები გადმოგვცემდა მხოლოდ მნიშვნელოვან ინფორმაციას, ხოლო Acta diurna-ში შედარებით უმნიშვნელო ამბებიც ხვდებოდა.

ნაშრომში წარმოდგენილი მსჯელობის საფუძველზეც დავასკვნით, რომ დღევანდელი გაზეთის იდეა სწორედ ანტიკურობაში ჩამოყალიბდა, განვითარდა და ყოველდღიური წერილობითი ფიქსირებული ამბების სახით განხორციელდა, რასაც საფუძვლად დაედო ამ ეპოქისთვის დამახასიათებელი სწრაფვა სიტყვის თავისუფლებისაკენ. შესაბამისად, შეიძლება

ითქვას, რომ ნაშრომში, კლასიკურ ფილოლოგიაში პირველად, ვაჩვენეთ ლოგიკური განვითარების გზა, რამაც ანტიკური სამყარო ინფორმაციის დემოკრატიული გაზიარების აგორასეული ფორმიდან მიიყვანა ყოველდღიური ახალი ამბების შექმნისა და გავრცელების პრაქტიკამდე.

Key words: ინფორმაციის გავრცელება, აგორა, ანალები, ფასტები, Acta diurna.

შესავალი

მსოფლიო ისტორიაში ინფორმაციის მოპოვებას, შენახვასა და გავრცელებას ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. სწორედ მასზე იყო დამოკიდებული თითოეული ომის ბედი, გამარჯვება თუ დამარცხება, ეკონომიკისა და ვაჭრობის განვითარება, სიახლეების შემოტანა და დანერგვა, კულტურული აღმასვლა თუ უკუსვლა - ერთი სიტყვით, მთელი ხალხებისა და მათ მიერ შექმნილი ცივილიზაციების პროგრესი, სტაგნაცია თუ რეგრესი. ეს კარგად ესმოდა განვითარებულ საზოგადოებას და ამიტომაც, მათ ხელთ არსებული ტექნიკური საშუალებების კვალდაკვალ, ცდილობდნენ, მოეძებნათ ინფორმაციის ინდივიდუალურად თუ მასობრივად, ზეპირად თუ წერილობით გადაცემის სწრაფი და ეფექტიანი გზა. ამ თვალსაზრისით, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა ანტიკურ სამყაროში, რომელმაც ინფორმაციის გავრცელების მრავალფეროვანი საშუალება იპოვა, აგორადან მოყოლებული, Acta diurna-თი დამთავრებული.

წარმოდგენილი ნაშრომის მიზანია, გამოვიკვლიოთ, თუ რამდენად შორს წავიდა ანტიკური სამყარო ყოველდღიური ინფორმაციის გავრცელებისა და ხელმისაწვდომობის მიმართულებით. გავრცელებულია აზრი, რომ ყოველდღიური გაზეთის იდეა და მისი ხორცშესხმა პირველად საფრანგეთში მოხდა, 1609 წელს. ამის საპირისპიროდ, ჩვენ შევეცდებით, ვაჩვენოთ, რომ აღნიშნულმა იდეამ საკმაოდ ეფექტური განხორციელება ჰპოვა უკვე ანტიკურ რომში და ყოველდღიური აქტა დიურნები შეიცავდა იმ ხასიათის ინფორმაციას, რომელიც ჩვენთვის ცნობილი ახალი ამბებისთვის არის ნიშანდობლივი.

კვლევისას გამოვიყენეთ კლასიკურ ფილოლოგიაში ცნობილი კომპლექსური მეთოდი, რომელიც ფილოლოგიური, ისტორიული, კულტუროლოგიური და არქეოლოგიური მონაცემების კომპლექსურ გამოყენებას ეფუძნება. თუკი ჰომეროსის ეპოსის კვლევისას ჩვენ ძირითადად ფილოლოგიურ-ისტორიული ანალიზის მეთოდს ვიყენებთ, Acta diurna-ს შემთხვევაში ძირითადად ვყრდნობით კულტუროლოგიური და არქეოლოგიური კვლევის მონაცემების შედეგებს.

1. აგორა

უკვე ჩვენამდე მოღწეული პირველი ბერძენი პოეტი - ჰომეროსი სრულყოფილად წარმოგვიდგენს, თუ რა ხერხებით ცდილობდნენ ინფორმაციის გადაცემას ტროას ომის დროინდელი აქაველები და ტროელები. როგორც ის აღნიშნავს, ამ ფუნქციის შესასრულებლად განსაკუთრებული როლი ეკისრებოდა აგორას.

ჰომეროსთან გვხვდება ტერმინი ἀγορῆ. მის ეტიმოლოგიას ἀγορά ზმნას (შეკრება) უკავშირებენ. თუმცა, წარმოების ტიპი წინაბერძნულ ენობრივ სამყაროსთან მსგავსებაზეც

მიგვანიშნებს.¹ არსებობს მოსაზრება, რომ ტერმინი, შესაძლოა, ზმნა ἀγορεύω-დან - საჯაროდ ვლაპარაკობ - წარმოებული ფორმა იყოს. ჰომეროსთან გვხვდება ამ ფუძის შემცველი თითქმის ყველა ძირითადი ფორმატივი: ἀγορεύω - საჯაროდ ვლაპარაკობ, ἀγορεύω- შეკრებაზე ვლაპარაკობ, ἀγορεύω - სპიკერი, ὀρατοί - ἄγορεύω - მჭევრმეტყველება. ეს კი მიუთითებს იმაზე, რომ ჰომეროსის მიხედვით, ამ დროისათვის აგორა და მასთან დაკავშირებული ყველა ცნება უკვე ფეხს იკიდებს ბერძნულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. აღნიშნული ტერმინი მიკენურ წყაროებში არ დასტურდება და მისი ფუნქციის დაფიქსირება, როგორც აღვნიშნეთ, სწორედ ჰომეროსის ეპოსიდან უნდა დაწყებულიყო.

ჰომეროსი ἀγορή-ს „ილიადაში“ ოცდათვრამეტჯერ, ხოლო „ოდისეაში“ ოცდარვაჯერ ახსენებს. აგორა ჰომეროსის ეპოსში მულტიფუნქციურია. იგი შეიძლება იყოს სასწრაფოდ გადასაწყვეტ საკითხებზე მსჯელობის, სტრატეგიული გეგმების განხილვისა თუ სასამართლო დავების წარმოების ადგილი. ყველაზე მნიშვნელოვანია, რომ აგორა აზრის გამოხატვის შესაძლებლობას, სიტყვის თავისუფლებას გულისხმობს.

„ილიადა“ ამ ეპიზოდით იწყება: აქაველთა ქურუმთა განრისხებულია აგამემნონზე და აპოლონს აქაველთა დასჯას შესთხოვს. ღმერთი შეისმენს მის თხოვნას და ჭირს მოუვლენს აქაველთა ლაშქარს. ცხრა დღის განმავლობაში ანადგურებს აპოლონის ისრები მეომრებს. მეათე დღეს კი აგამემნონი ბრძანებს, ლაშქარი აგორაზე შეიკრიბოს, რათა საერთო შეთანხმებამდე მივიდნენ - თუ რა შეიძლება გაკეთდეს მდგომარეობიდან გამოსასვლელად: „ატრიდმა თავის მაცნეებს უბრძანა, მაღალხმინანებს, რომ აგორაზე მოეხმოთ ხუჭუჭა აქაველები“.² აქაველებიც სწრაფად შეიკრიბებიან: „ასე გუნდებად, გემებიდან და კარვებიდან ნაპირის გასწვრივ მიდიოდა ხალხის ნაკადი აგორასაკენ...“³. შეკრებაზე სიტყვით გამოდის მისანი კალქასი და საჯაროდ, ხალხის წინაშე ამბობს იმას, რაც საფუძველს უყრის აქილევსის რისხვას - პოემის მთავარ მოტივს.

„ილიადაში“ ყველაზე სრულყოფილად აგორა და მისი ფუნქცია აქილევსის ფარზეა აღწერილი. ფარზე წარმოდგენილია შემდეგი სცენა: ქალაქის აგორაზე მიმდინარეობს სასამართლო, რომელმაც უნდა დაადგინოს, თუ რა საფასურის გადახდა მოუწევს დამნაშავეს ჩადენილი დანაშაულისთვის. წარმოდგენილია ამ პროცესის მთელი პროცედურები - მაცნეები, ანუ შიკრიკები არეგულირებენ სიტუაციას. მსაჯულები აგორას გარშემო სხედან თლილ ქვებზე და ისმენენ ბრალდებულისა და ბრალმდებლის არგუმენტებს. შემდეგ თითოეული მათგანი კვერთხს ართმევს შიკრიკს და აცხადებს თავის განაჩენს. იმ მოსამართლეს, რომელიც ყველაზე სამართლიან განაჩენს გამოიტანს, ორი ტალანტით დააჯილდოებენ. ორი ტალანტი კი დიდი გასამრჯელოა.

ჰომეროსი „ილიადის“ XVI სიმღერაში ამბობს, რომ მრისხანე ზევსი ბრაზობს ადამიანებზე, რადგან აგორაზე მათ უსამართლო სამართალი აღუსრულებიათ.⁴

როგორც ვხედავთ, აგორას ფუნქციონირება ხდება შემდეგი სქემით: არის გადამცემი - აედი, პოლიტიკოსი თუ რიგითი მეომარი - და მიმღები - ხალხი. საზოგადოების ინფორმირებულობის მიზანი ყველა მიმართულებით იჩენს თავს - პოლიტიკის, სამოქალაქო საქმეების თუ კომუნიკაციის სფეროში. აგორა ხდება თავყრილობის ადგილი, ხალხი აქ

¹ მიმოხილვისთვის შდრ. Robert S. P. Beekes, Lucien van Beek, „Ethymological Dictionary of Greek“. Vol.I, Brill, Leiden-Boston, 2010, 14 pg.

² ჰომეროსი, „ილიადა“, II, 50-51.

³ იქვე, II, 91-93.

⁴ იქვე, XVI, 387.

ერთმანეთს უცვლის აზრს. ეს არის ერთგვარი საკომუნიკაციო ცენტრი, ინფორმაციის მიღებისა და გავრცელების სწრაფი საშუალება - ანუ, შეიძლება ითქვას, რომ იგი ნაწილობრივ დღევანდელი მედიის ფუნქციას ასრულებს. სწორედ აქ მოდიოდა ადამიანი ინფორმაციის მისაღებად, ან სხვისთვის გადასაცემად. პოეტი და პოლიტიკოსი, სოლონი (ძვ.წ.ად. 640-560 წწ) თანამოქალაქეებს ელევით მიმართავს და ამბობს: „თავად მოვედი შიკრიკად საწადელი სალამისიდან, და აგორაზე წარმოსათქმელი სიტყვის ნაცვლად გიმღვნით სიმღერას“.

თუ ჰომეროსის ეპოსში სხვადასხვა ფორმით მოხსენიებულ ἀγορά/ἀγοιή-ს განსხვავებულ კონტექსტებს გავითვალისწინებთ, შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის მნიშვნელოვანი, საჭირობოროტო საკითხებზე საჯარო მსჯელობისათვის ხალხის შესაკრებად არსებული სივრცე. აგორები აქვთ პოლისებსაც, მათ შორის ტროას და აქველთა სამხედრო ბანაკსაც.

აგორა არის ხალხის შეკრების ადგილი, სადაც შეიძლება საჯაროდ წარმოითქვას სიტყვა. ინფორმაციის გადამცემის მიზანია საჯაროობა, რაც ნიშნავს, რომ რაც შეიძლება, მეტ ადამიანს მისწვდეს წარმოთქმული სიტყვა და მაქსიმალურ არეალს მოიცავდეს გავრცელებული ინფორმაცია.

ჰომეროსთან აგორა წარმოდგენილია აქველთა ბანაკშიც და ტროაშიც. ჰექტორს პულიდამასი ურჩევს, რომ ქალაქში შეიყვანონ ჯარები და ღამე აგორაზე გაათენონ.⁵

ჰომეროსის ეპოსში აგორა, სადაც ხდება ინფორმაციის გავრცელება, აზრთა გაცვლა-გამოცვლა, საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბება და სამართლის აღსრულება, არის ცივილიზებულიობის გამოკვეთილი ნიშანი. როდესაც ოდისევსი ფეაკებს უამბობს საკუთარი მოგზაურობის შესახებ, ციკლოპების ქვეყნის დახასიათებისას, მათი ველურობის ხაზგასასმელად, იგი ამბობს, რომ მათ არც აგორები აქვთ და არც კანონები - „ვისაც არ აქვს არც აგორა და არც საბჭო“.⁶

ჰომეროსის შემდეგ კი აგორა ხდება ბერძნული კულტურის ერთ-ერთი უმთავრესი მახასიათებელი, რომელიც შემდეგ რომში ფორუმის სახით ჩამოყალიბდა. რომში ფორუმი გახდა ყოველდღიური ცხოვრების ცენტრი. აქ იმართებოდა სხვადასხვა მნიშვნელოვანი ღონისძიება; გამოდიოდნენ სიტყვით ორატორები; ტარდებოდა არჩევნები, სასამართლო პროცესები და გლადიატორთა შეჯიბრებები. სწორედ ფორუმზე აღმართავდნენ იმპერიის სახელოვანი მოღვაწეების ძეგლებს და აგებდნენ მნიშვნელოვან სახელმწიფო შენობებს.

დროთა განმავლობაში აგორა სულ უფროდაუფრო უნივერსალურ ფუნქციას იძენდა, სადაც პოლისის მოქალაქეებს შეეძლოთ, მიეღოთ ინფორმაცია საზოგადოებისთვის საყურადღებო ამა თუ იმ საკითხზე. გარდა ამისა, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ფუნქცია დაეკისრათ სხვადასხვა ტიპის შიკრიკებს, მაცნეებს, რომლებსაც ერთი ადგილიდან მეორეში მოჰქონდათ ზეპირი თუ წერილობითი ინფორმაცია.

2. ინფორმაციის გავრცელების სხვა საშუალებები ანტიკურ საბერძნეთში

ინფორმაციის ფართოდ გავრცელება ხდებოდა აგრეთვე პოლისის მოსახლეობის აქტიური მონაწილეობით გამართულ სახალხო კრებებზე და სასამართლო პროცესებზე. ასევე, ცალკე

⁵ იქვე, XVIII, 274.

⁶ ჰომეროსი, „ოდისეა“, IX, 112.

უნდა აღინიშნოს თეატრალური ფესტივალები, რაც ინფორმაციის გადაცემის ერთ-ერთი უნიკალური და უნივერსალური გზა გახლდათ.

მნიშვნელოვანია, რომ ანტიკური ეპოქის საზოგადოებში საკმაოდ გავრცელებული იყო დიდ მანძილზე ინფორმაციის გადაცემის ხერხი სხვადასხვა სასიგნალო საშუალებით. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ ესქილეს ტრილოგიის შემადგენელი ტრაგედია „აგამემნონი“, რომელიც იწყება გუშაგის მონოლოგით. ის გვიამბობს, რომ უკვე ერთი წელია, მოთმინებით ელოდება ნიშანს, რომელიც გაათავისუფლებს მტანჯველი მოვალეობისგან. გუშაგმა ატრიდის სახურავიდან უნდა დაინახოს ზღვაზე მომავალი გემი და ანთებული ჩირაღდანი, რაც ტროას დაცემის ნიშანი იქნება. და აი, ერთი წლის ლოდინის შემდეგ ის ხედავს ცეცხლს და მის სიხარულს საზღვარი არ აქვს:

„უნდა ვაცნობო ეს ამბავი დაუყოვნებლივ
აგამემნონის ცოლს, წამოდგეს სარეცელიდან,
ვამას ძახილით მიეგებოს დამეულ პატრულს.
უკვე დაეცა ილიონის ციხე-ქალაქი,
როგორც გვაუწყა კოცონმა ბნელში“.⁷

ინფორმაციის გადაცემის სხვადასხვა ხერხი გამოიყენებოდა ელინისტურ ეპოქაში, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობების შედეგად ელინისტური სამყარო ვეებერთელა ტერიტორიაზე გადაიჭიმა და ეს ამოცანა არა მხოლოდ უფრო მნიშვნელოვანი, არამედ უფრო რთული შესასრულებელიც გახდა.

3. ინფორმაციის გავრცელების საშუალებები ანტიკურ რომში

ინფორმაციის გავრცელების ახალი მოთხოვნილებები წარმოიშვა ანტიკურ რომში, სადაც მოსახლეობის ყოველდღიური ინფორმირების საჭიროება ჯერ რესპუბლიკურ ეპოქაში, ხოლო შემდეგ პრინციპატის ეპოქაში, რომის იმპერიის წარმოქმნის შემდეგ განსაკუთრებული სიმწვავით დადგა. ამ თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანი იყო იულიუს კეისრის გადაწყვეტილება, დაეფუძნებინა ყოველდღიური ინფორმირების ისეთი პრინციპი, რომელიც თანამედროვე ყოველდღიურ არაელექტრონულ მედიასაშუალებებს გვაგონებს. კეისრის მიერ დაარსებულ Acta diurna-ს კი ინფორმაციის გავრცელების რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფორმა უძღოდა წინ.

3.1. ანალები

რომში მომხდარი ამბების შესახებ საზოგადოების წერილობითი ინფორმირების რამდენიმე ფორმა ჩამოყალიბდა. მათ შორის იყო ანალები, რომლებიც წლის მნიშვნელოვანი მოვლენების ქრონიკალური სტილით გადმოცემას გვთავაზობდნენ. ინფორმაციის შენახვის ეს პრინციპი ჯერ კიდევ ჰეროდოტოსამდე იყო ცნობილი ძველ სამყაროში და, გარკვეულწილად, მას ძველი აღმოსავლეთის მემატეანეებიც მიმართავდნენ, მაგრამ ისტორიულ მოვლენათა ამ პრინციპით ფიქსაციას შესაბამისი სახელი რომაელებმა მოარგეს. Annus ლათინურად წელს ნიშნავს, ხოლო

⁷ ესქილე, ორესტეა, „აგამემნონი“, 26-30.

ანალები - მოვლენათა თუ ცნობათა ყოველწლიური ჩანაწერების სახით თავმოყრას. ამ ჟანრის კლასიკურ ნიმუშად გვევლინება ტაციტუსის „ანალები“. მასში წარმოდგენილია ქალაქის, ოლქის თუ ქვეყნის ცხოვრებასთან დაკავშირებული მოვლენები. ეს სახელწოდება დღემდე ინარჩუნებს მნიშვნელობას და ხშირად გამოიყენება სხვადასხვა დარგობრივი პერიოდული გამოცემის აღსანიშნავად.

რომში წლიური ანგარიშები შექმნეს სახელწოდებით Annales: კვინტუს ფაბიუს პიკტორმა (Quintus Fabius Pictor, ძვ.წ. აღ-ით III საუკუნის მეორე ნახევარი), კვინტუს ენიუსმა (Quintus Ennius, ძვ.წ. აღ-ით II ს), გაიუს ლუკინიუს მაკერ კალვუსმა (Gaius Licinius Macer Calvus, ძვ.წ. აღ-ით I ს.), ვალერიუს ანტიასმა (Valerius Antias, ძვ.წ. აღ-ით I ს.), კვინტუს კლავდიუს კვადრიგარიუსმა (Quintus Claudius Quadrigarius, ძვ.წ. აღ-ით I ს), კრემუტიუს კორდუსმა (Aulus Cremutius Cordus, ახ.წ. აღ-ით I ს), ვირიუს ნიკომახუს ფლავიანუსმა (Virius Nicomachus Flavianus, ახ.წ. აღ-ით 334 - 394).

პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსის (Publius Cornelius Tacitus, ახ.წ. აღ-ით 53 – 116 წწ.) „ანალები“ კი შეიქმნა მისივე „ისტორიის“ შემდეგ, რომელშიც დეტალურად იყო გადმოცემული რომის ახ.წ. 69-96 წლების ისტორია. „ანალები“ შედგებოდა 16 ან 18 წიგნისგან. მათგან ჩვენამდე მოაღწია I-IV წიგნებმა, V წიგნის დასაწყისმა, VI წიგნმა დასაწყისის გარეშე და XI – XVI წიგნებმა, ხარვეზებით. მასში ასახულია პერიოდი ავგუსტუსის გარდაცვალებიდან (ახ.წ. აღ-ით 14 წ) ახ.წ. 66 წლამდე. შესაძლოა, თხრობა ახ.წ. აღ-ით 68 წლამდეც მოდიოდა.

იმისათვის, რომ ნათელი გახდეს, თუ რა ტიპის ინფორმაციაზე იყო ორიენტირებული „ანალები“, მოვიყვანოთ ორ, სრულიად განსხვავებული შინაარსის ფრაგმენტს ტაციტუსის ანალების XIV წიგნიდან. აქ წარმოდგენილი ციტატებიდან პირველი გადმოსცემს იმდროინდელი რომის ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურის - ნერონის პირადი ცხოვრების ისეთ დეტალებს, რომ შეიძლება მათ რეალურობაშიც კი შეგვეპაროს ეჭვი. შეიძლება ითქვას, რომ ანალების ეს მონაკვეთი გახლავთ ე.წ. „ყვითელი პრესის“ წინაპარი. ხოლო მეორე ციტატა მოგვითხრობს იმპერიის ერთ-ერთი პროვინციის ერთი შეხედვით ნაკლებად მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ. თუმცა, ორივე შემთხვევაში ისტორიკოსი ერთნაირი მონდომებითა და გულმოდგინებით გადმოგვცემს ამბავს და სადა, მაგრამ შთამბეჭდავი ენით, უმცირეს დეტალებში აღწერს თითოეულ მათგანს:

XIV.1.1. „გაიუს ვიპსტანიუსისა და გაიუს ფონტიუსის კონსულობის წელს ნერონმა აღარ გადადო დიდი ხნის დაგეგმილი დანაშაული, რადგან იმპერატორობის ხანგრძლივმა ვადამ შეჰმატა მას გამბედაობა და დღითიდღე უფრო მეტად ედებოდა პოპეას სიყვარულის ალი; პოპეას არ ჰქონდა იმედი, რომ ნერონი ოქტავიასთან განქორწინდებოდა და მასზე იქორწინებდა, სანამ აგრიპინა ცოცხალი იყო. ქალი მას ხშირი საყვედურებით ავსებდა და ზოგჯერ ლანძვავდა კიდეც, უწოდებდა მას "მარიონეტს, რომელიც დამოკიდებულია სხვათა ბრძანებებზე; რომელიც არც იმპერიის ბატონი იყო და არც საკუთარი თავისა. რატომ გადაიღო ჩემი ქორწილი? ალბათ, არც ჩემი სახე და არც ჩემი ბაბუები, თავიანთი გამარჯვებებით, არ გაკმაყოფილებს? თუ უბედურებაა ჩემი ნაყოფიერება და წრფელი გული? არა! გემინია, რომ როგორც ცოლი, ყველა შეკრებაზე ვამხელ მამათა ბოროტებას, და იმას, თუ როგორი განრისხებულია ერი დედაშენის სიამაყისა და სიხარბის გამო! მაგრამ, თუ აგრიპინა ვერ შეეგუება რძალს, რომელიც არ იქნება მისი შვილის მტერი, მაშინ, დაე, დავბრუნდე ოთოსთან ქორწინებაში. მე მირჩევნია, წავიდე დედამიწის ნებისმიერ კუთხეში, სადაც მოვისმენ იმპერატორის სისულელეს, ვიდრე ვუყურო, რომ სრულად მოუცავს საფრთხეს". ასეთი და მსგავსი თავდასხმებისთვის, რომლებსაც ამბაფრებდა ცრემლები და სიყვარულის ვნებიანი

ხელოვნება, ნერონს არანაირი წინააღმდეგობა არ გაუწევია. ყველა მამაკაცს სურს დედის ძალაუფლების დანგრევა, მაგრამ ვერცერთი კაცი ვერ წარმოიდგენდა, რომ შვილის სიძულვილს დედის მკვლელობამდე მისვლა შეეძლო“.⁸

XIV.27.1. „იმავე წელს ლაოდისკა, აზიის ერთ-ერთი ცნობილი ქალაქი, მიწისძვრის შედეგად ნანგრევებად იქცა, მაგრამ აღდგა საკუთარი ძალებით, ჩვენი დახმარების გარეშე. იტალიაში ძველმა ქალაქმა პუტეოლმა ნერონისგან მიიღო კოლონიის უფლებები და ტიტული. ვეტერანები გაიწვიეს ტარენტუმში და ანთიუმში, მაგრამ მაინც ვერ შეაჩერეს რეგიონის გაუკაცრიელების პროცესი. უმრავლესობა დაბრუნდა იმ პროვინციებში, სადაც მრავალწლიანი სამსახური აღასრულეს; ხოლო რადგან მათ არ ჰქონდათ დაქორწინებისა და ოჯახების შექმნის ჩვეულება, მათ მიერ დატოვებული სახლები იყო უშვილო და უმემკვიდრეო. დიდი დრო გავიდა, რაც მთელი ლეგიონები - ტრიბუნებით, ცენტურიონებითა და რიგითებით თავიანთ ასეულებში - ისე იქნა გაგზავნილი, რომ მათი ერთსულოვნებითა და ამხანაგობით შეიქმნა პატარა თანამეგობრობა. ჩამოსახლებულები ახლა უცხოები იყვნენ უცხოთა შორის; მამაკაცები სრულიად განსხვავებული შენაერთებიდან; ხელმძღვანელის გარეშე; ერთმანეთის მიმართ გულგრილი; თითქოს ისინი არც იყვნენ ჯარისკაცები, არამედ ერთ ადგილას შემთხვევით შეკრებილი ხალხი, რათა შეექმნათ რაღაც ჯგუფი და არა დასახლება“.⁹

3.2. ფასტები

ძველ რომში გამოდიოდა აგრეთვე Fasti, რომელიც, ფაქტობრივად, ერთგვარ კალენდარს წარმოადგენდა. ფასტები აღწესდებოდა კალენდარულ და საჭურნალო ტიპის ცნობებს დღესასწაულების, რელიგიური რიტუალების, ისტორიული ამბების, ასტროლოგიური მოვლენების შესახებ; აგრეთვე, გადმოსცემდა თანამედრობის პირების, ქურუმების თუ სხვა პირთა საქმიანობას. შეიძლება ითქვას, რომ ფასტები ავრცელებდა ყველანაირ საინტერესო ინფორმაციას რელიგიურ თუ საერო ცხოვრებაში.

Fasti ეტიმოლოგიურად მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან Fas, რაც ნიშნავს მისაღებს, დასაშვებს, ანუ იმას, რაც დაშვებულია. უფრო ზუსტად რომ განვმარტოთ, ეს არის ის, რაც ლეგიტიმურია ღმერთების თვალში.

ამგვარი კალენდრის შედგენა იყო ქურუმთა ვალდებულება და ყოველწლიურად თვეების მიხედვით ხდებოდა. აქ თავს უყრიდნენ ქურუმთა და სახელმწიფო მოხელეთა ნუსხებს.

მნიშვნელოვანი იყო ე.წ. ტრიუმფალური ფასტები - Fasti triumphales, ანუ რომის ტრიუმფალური გამარჯვებების კალენდარული ფიქსაცია, რომელუსიდან მოყოლებული, ფასტების შედგენის მომენტამდე. აქვე განათავსებდნენ ცნობებს მნიშვნელოვანი მშენებლობებისა და ინფრასტრუქტურული პროექტების შესახებ.

ფასტები იმდენად პოპულარული იყო, რომ რომაული სადღესასწაულო კალენდრის პოეტური დამუშავებაც კი დაიწყო და ასე წარმოიქმნა ახალი ლიტერატურული ფორმა, ამავე დასახელებით. ოვიდიუს ნაზონის „ფასტები“, რომელშიც თვეების მიხედვით ჭრელ-ჭრელი

⁸ ტაციტუსი, „ანალები“, წიგნი XIV, 1.1.

⁹ ტაციტუსი, „ანალები“, წიგნი XIV, 27.1.

ამბების ურთიერთშერევის პრინციპით მოცემულია ასტრონომიული, მითოლოგიური, ეტიოლოგიური ხასიათის ინფორმაცია.¹⁰

სწორედ 1958 წელს ოსტიაში აღმოჩენილმა ფასტების ფრაგმენტმა შემოგვინახა ცნობა იბერიის მეფის ფარასმანეს II-სა (ქართული ტრადიციის მიხედვით, ფარსმან ქველის) და მისი ოჯახის, როგორც კეისარ ანტონინუს პიუსის საპატიო სტუმრების, რომში ვიზიტის შესახებ, რასაც ასევე ადასტურებენ რომაელი ისტორიოგრაფებიც.¹¹ როგორც კასიუს დიო მოგვითხრობს, რომის წინა მმართველებთან შედარებით, იბერიასთან მიმართებაში ბევრად უფრო წარმატებული იყო კეისარ ანტონინუს პიუსის¹² პოლიტიკა, რაზეც საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობს ისტორიკოსი. ფარასმანეს II-ს მიუღია კეისრის მოწვევა და დიდი ამალით, ცოლისა და ვაჟის თანხლებით ჩასულა რომში. როგორც კასიუსი აღნიშნავს, ეს იბერიის ტერიტორიული პრეტენზიების მიმართ რომის კომპრომისული პოლიტიკის შედეგი უნდა ყოფილიყო. რომში ფარასმანეს II-ს წინაშე კეისარმა სცნო იბერიის ახალი, გაფართოებული საზღვრები. აგრეთვე, იბერთა მეფეს ნება დართეს, კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა, რაც სტუმრის მიმართ გამოხატული უდიდესი პატივი იყო. რომში ცხენოსანი ფარასმანესის ქანდაკებაც კი დადგეს.¹³ ამ ვიზიტის მნიშვნელობას ხაზს უსვამს ოსტიაში აღმოჩენილი ფასტების ფრაგმენტი, რომელიც რომში მომხდარ მნიშვნელოვან ამბავთა შორის პირველად ფარასმანესის, მისი მეუღლისა და ვაჟის იმპერიაში ყოფნაა მოხსენიებული.¹⁴

არსებობდა აგრეთვე *Fasti consulares* - კონსულთა ნუსხებით და ოფიციალური ქრონიკებით; ხშირად იმ მოვლენებით, რაც მოხდა მათი კონსულობის პერიოდში. ამ ტიპის *Fasti* აღმოაჩინეს XVI საუკუნეში, კაპიტოლიუმის ბორცვზე და უწოდეს *Fasti capitolini*.

ზოგიერთი ფასტები მიუთითებდა სხვადასხვა ტიპის დღეს. *Dies fasti*-ში ასახული იყო ყოველდღიური საჯარო და სახელმწიფო საქმეები. როგორც აღმოჩნდა, ყურადღება ექცეოდა ე.წ. იღბლიან და უიღბლო დღეებს. არსებობდა დღეები, როდესაც საქმის მოგვარება შეიძლებოდა წარმატებით, მაგალითად, *Dies comitielis*, რომელიც შეკრების დღეებს აღნიშნავდა, მაშინ, როდესაც *Dies nefasti* წარუმატებელ დღეებად ითვლებოდა. ძვ.წ. 304 წლიდან ეს ფასტები გამოაქვეყნა გნეუს ფლავიუსმა და საჯარო გახადა, მანამდე კი მხოლოდ პატრიციებისთვის იყო ხელმისაწვდომი.

რომის ოფიციალური ქრონიკები, *Fasti Magistrales*, ინტერესდებოდა იმპერატორებითა და მაგისტრებით, მათ საპატივცემულოდ დაწესებული დღეებით, მათთვის მიძღვნილი ნადიმებითა და ცერემონიებით. ამ ტიპის *Fasti* იწოდა, როგორც *Magni*, რათა განესხვავებინათ ჩვეულებრივი კალენდრისგან - *Fasti diurni*-სგან, ანუ ყოველდღიური ამბებისგან.

ამგვარად, *Fasti*-ს გამოყენება დაიწყო ანალებისა და ისტორიული ჩანაწერების აღსანიშნად. ფასტების ადრეული ეტაპის ჩანაწერებმა ბიძგი მისცა ისტორიული ტექსტების დამკვიდრებას,

¹⁰ P. Ovidius Naso. „Ovid's Fasti“, Ed. By Sir James George Frazer. London; Cambridge, MA. William Heinemann Ltd.; Harvard University Press. 1933.

¹¹ ვრცლად ფარსმან ქველის რომში ვიზიტის შესახებ იხ. „იბერია“, ენციკლოპედია „ანტიკური კავკასია“, რედაქტორი რ. გორდეუხიანი, II ტომი, ლოგოსი, 2016, 212 შმდ.

¹² Antoninus Pius, რომის იმპერატორი 138-161 წლებში.

¹³ C. Dio, „Roman History“, Loeb Classical Library edition, 1925, vol. VIII, Epistome of book LXIX, 15, 3.

¹⁴ H. Nesselhauf, „Ein neu es Fragment der Fasten von Ostia“, Athenaeum 16, 1958, 219-28.

რომელიც ჯერ ქრონოლოგიური ანალების სახით ჩამოყალიბდა, ხოლო მოგვიანებით გავლენა იქონია რომის ისტორიოგრაფიის განვითარებაზე.

3.3. Acta Diurna

ინფორმაციის სწრაფად და მასობრივად გავრცელების თვალსაზრისით ალბათ ყველაზე ეფექტური იყო იულიუს კეისრის მიერ შემოღებული Acta Diurna - ფაქტობრივად, იმდროინდელი გაზეთი, რომელიც იულიუსმა თავისი კონსულობის პირველივე წელს, ანუ, ძვ. წ. აღ-ით 59 წელს დააარსა. Acta diurna პრინციპულად განსხვავდებოდა ანალებისაგან. ანალები მოგვითხრობდა მხოლოდ მნიშვნელოვან ინფორმაციას, ხოლო Acta diurna-ში შედარებით უმნიშვნელო ამბებიც ხვდებოდა. სამწუხაროდ, ზუსტ ფრაგმენტებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ სხვა წყაროებზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას, რომ აქ იწერებოდა გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეთა ამბები, აგრეთვე იმპერიის პერიოდში - არა მხოლოდ იმპერატორთა, არამედ მთელი საიმპერატორო ოჯახის წევრების შესახებაც; Acta diurna-ში ქვეყნდებოდა იმპერატორის ბრძანებები, ხელისუფლების განკარგულებები, სენატის დადგენილებები და ისეთი კამათიც კი, რომლის გასაჯაროებაც დაშვებული იყო; ყოველდღიური ამბების გამოცემა აგრეთვე ამცნობდა საზოგადოებას სასამართლო პროცესების მიმდინარეობისა და შედეგების შესახებ; მოუთხრობდა რომის ცხოვრების ქრონიკებისა და საინტერესო მოვლენების შესახებ; აღნიშნავდა მნიშვნელოვანი შენობების აგების, გადაკეთების თუ დანგრევის ფაქტებს; ახალ ამბებში ხვდებოდა აგრეთვე ბუნებრივი მოვლენები, სტიქია, ხანძარი და ქალაქის ჭორებიც კი.

იულიუს კეისრის მიერ დანერგილმა სიახლემ დიდი პოპულარობა მოიპოვა რომში. ყოველდღიურ ამბებს აგრეთვე უწოდებდნენ Acta diurna, Acta urbana, Acta populi, Acta publica. ის გამოიცემოდა რომში, მაგრამ მათ კითხულობდნენ პროვინციებსა და ჯარშიც. ამ გამოცემებში იწერებოდა უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური, იურიდიული და, ზოგადად, საინტერესო ახალი ამბები. ის იწერებოდა სხვადასხვა მასალისგან დამზადებულ ფირფიტებზე. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო ქვა, მეტალი ან ხე. ფირფიტები წარმოდგენილი იყო ისეთ საზოგადოებრივ ადგილებში, როგორც იყო რომის ფორუმი.

იმის შესახებ, თუ რა ტიპის ინფორმაცია ვრცელდებოდა Acta diurna-ს გზით, ან რამდენად ეფექტური იყო ეს მაშინდელი მედიასაშუალება, წარმოდგენას გვიქმნიან ანტიკური წყაროები, რომლებშიც საკმაოდ კარგადაა მინიშნებული, თუ რა მექანიზმი არსებობდა Acta diurna-ს გასავრცელებლად და რამდენად მოთხოვნადი იყო საზოგადოებაში.

როგორც სვეტონიუსი გადმოგვცემს, იულიუს კეისარმა „თანამდებობის აღსრულების დაწყებისთანავე პირველმა ბრძანა როგორც სენატის, ისე სახალხო კრებათა ყოველდღიური ანგარიშების შედგენა და გამოქვეყნება“.¹⁵

ციცერონი თავის წერილებში ატიკუსისადმი წერს, რომ 7 მარტის Acta urbana აქვს, რაც მისთვის, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვანია.¹⁶

პეტრონიუსის „სატირიკონში“ ყოველდღიური ამბების ქრონიკა მოხსენიებულია, როგორც Acta Urbis. ერთ-ერთ ეპიზოდში შემოდის მოანგარიშე და, როგორც ავტორი აღნიშნავს,

¹⁵ სვეტონიუსი, „ღვთაებრივი იულიუსი“, 20, 1.

¹⁶ ციცერონი, „წერილები ატიკუსისადმი“, VI, 2.

„თითქოს ქალაქის ამბებს ჰყვებო“, ამბობს, რომ იმ დროის კონკრეტულ მონაკვეთში დაიბადა ოცდაათი ბიჭი და ორმოცი გოგო; აღნიშნავს, რომ კალოდან ბელელში შეტანილია ხუთასი ათასი მოდიუსი ხორბალი; უღელი დაადგეს 500 ხარს; ასევე, ჯვარს აცვეს მონა მითრიდატუსი, რადგან უპატივცემულოდ მოიხსენია გაიუსი; იმავე დღეს სალაროში დაუბრუნებიათ ათი მილიონი სესტერციუსი, რომელიც არ იცოდნენ, სად წაეღოთ. მოანგარიშე ბოლოს იმასაც დასძენს, რომ პომპეიუსის ბარში ხანძარი გაჩენილა. როგორც ჩანს, ასეთი მრავალფეროვანი, ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული ინფორმაცია შეიძლება აღმოგეჩინა ქალაქის ახალ ამბებში. აქ შუდებოდა ყველაფერი - შობადობითა და ხაზინის შემოსავალ-გასავლით დაწყებული, სასოფლო-სამეურნეო რესურსებითა და მნიშვნელოვანი ყოველდღიური მოვლენითი ამბებით დამთავრებული.¹⁷

ტაციტუსი „ანალებში“ სხვადასხვა კონტექსტში სამჯერ ახსენებს Acta diurna-ს (ან Acta urbana-ს). პირველ რიგში, ის აღნიშნავს, რომ რომის ისტორიის ბერძნულენოვანი მწერლები მას უწოდებდნენ: τὰ ἡμερησία, τὰ ἡμερησία ἡμερησία, τὰ ἡμερησία ἡμερησία, τὰ κοινὰ ἡμερησία.

ტაციტუსი გვიამბობს, რომ გერმანიას დასაფლავებაზე ტიბერიუსი და ავგუსტუსი საზოგადოებაში არ გამოჩენილან. ისინი ან მიიჩნეოდნენ, რომ ყველას თვალწინ მწუხარების გამოხატვით საკუთარ დიდებულებას დააკნინებდნენ, ან უბრალოდ შეეშინდათ, რომ მათ თვალთმაქცობას შენიშნავდა მათკენ მიპყრობილი ამდენი მზერა. ტაციტუსი აღნიშნავს, რომ ვერც ისტორიკოსებთან და ვერც ყოველდღიურ ამბებში ვერ იპოვა ცნობა იმის შესახებ, რომ გერმანიას დედა იღებდა მონაწილეობას დასაფლავების რიტუალში, მაშინ, როდესაც ყველა სხვა ნათესავი, რომ არაფერი ვთქვათ აგრიპინაზე, დრუსსა და კლავდიუსზე, სახელებით იყო მოხსენიებული.¹⁸ „ანალების“ აღნიშნული პასაჟიდან ცხადი ხდება, რომ ისტორიკოსს იმედი ჰქონდა - აქტებში, ანუ ყოველდღიურ ამბებში იპოვიდა ისეთ დეტალურ ინფორმაციას, რომელიც ცნობილი ადამიანების შესახებ მითქმა-მოთქმას ემსგავსება და დღევანდელი გაგებით, სიყვითლე დაჰკრავს.

ტექსტის სხვა მონაკვეთში ტაციტუსი უკვე კონკრეტულად მიუთითებს, რა განსხვავება იყო ანალებსა და ყოველდღიურ ამბებს შორის. ის ამბობს, რომ ნერონისა და ლუციუს პიზონის კონსულობის პერიოდი არ იყო აღსავსე აღსანიშნავი ამბებით. „ყველას კარგად მოეხსენება, რომ რომაელი ხალხის დიდებულებას ასე შეშვენი - ანალებში მხოლოდ უმნიშვნელოვანესი ამბები აღვნიშნოთ, ხოლო ყველა დანარჩენი - რომის ახალ ამბებში“.¹⁹

მესამედ ისტორიკოსი ახალ ამბებს იმ კონტექსტში გვიხსენებს, რომ „მას განსაკუთრებული ინტერესით კითხულობდნენ პროვინციებსა თუ ლაშქარში, რათა გაეგოთ, რა ჩაიდინა ტრაზევსმა“.²⁰ ეს ციტატა უკვე იმის მტკიცებულებაა, რომ აქტები ფართოდ ვრცელდებოდა როგორც გეოგრაფიული თვალსზრისით, ასევე, ხელმისაწვდომი იყო ყველა სოციალური ფენისთვის - ის იზრავებოდა შორეულ პროვინციებშიც და მათ კითხულობდა ყველა, მათ შორის, რიგითი მოლაშქრეებიც კი.

¹⁷ პეტრონიუსი, „სატირიკონი“, 53c.

¹⁸ ტაციტუსი, „ანალები“, III, 3.

¹⁹ იქვე, XIII, 31.

²⁰ იქვე, XVI, 22.

დასკვნა

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ წერილობითი ინფორმაციის გავრცელების მეთოდებისა და ინსტრუმენტების ჩამოყალიბების სფეროში ანტიკურმა სამყარომ საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდი გაიარა, ვიდრე აგორაზე ინფორმაციის გაჟღერების პრინციპიდან, ფაქტობრივად, ყოველდღიური საინფორმაციო საშუალების - Acta diurna-ს იდეამდე მივიდოდა. ამგვარ განვითარებას საფუძვლად ედო ანტიკურობისათვის დამახასიათებელი ლტოლვა თავისუფალი აზრის გამოთქმისა და ინფორმაციის გავრცელებისკენ.

ინფორმაციის დამახსოვრება, დამუშავება და გადაცემა ანტიკური ეპოქის ადამიანისთვის იდენტობის ერთ-ერთ ძირითად პრინციპად გადაიქცა. ამას ემსახურებოდა არსებითად ლიტერატურის თითქმის ყველა ჟანრი - ისტორიოგრაფია, ეპოსი, მჭევრმეტყველება, ფილოსოფია, და ა.შ.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ინფორმაციის მოპოვების სურვილმა და პოლიტიკური ცხოვრების განვითარების გზამ, რომელიც ანტიკურობამ მინოსურ-მიკენური ეპოქიდან რომის იმპერიამდე გაიარა, ბუნებრივად მიიყვანა საზოგადოება ყოველდღიური წერილობითი ინფორმირების ისეთ ეფექტურ მეთოდამდე და მისი აღსრულების ინსტრუმენტამდე, როგორც იყო Acta diurna - ყოველდღიური მასობრივად ხელმისაწვდომი მედიასაშუალების პროტოტიპი. მასთან საგულისხმო მიმართებებს გვიჩვენებს ჯერ საფრანგეთში XVII საუკუნის დასაწყისიდან აღმოცენებული საგაზეთო გამოცემების კულტურა,²¹ ხოლო დღეს - გარკვეულწილად, თანამედროვე საინფორმაციო საშუალებები. შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ წარმოდგენილი ნაშრომის სახით კლასიკურ ფილოლოგიაში პირველად შევეცადეთ, გვეჩვენებინა ლოგიკური განვითარების ის გზა, რამაც ანტიკური სამყარო აგორადან - ინფორმაციის დემოკრატიულად გავრცელების საშუალებიდან - ყოველდღიური ახალი ამბების შექმნის პრაქტიკამდე მიიყვანა.

²¹ პირველი გაზეთი დაიბეჭდა საფრანგეთში, კერძოდ, სტრასბურგში - 1609 წელს.

ბიბლიოგრაფია

1. ჰომეროსი, „ილიადა“, Homeri Opera, ტ. I-II, რედ. დ. ბ. მონრო, თ. ვ. ალენი, ოქსფორდი 1920;
2. ჰომეროსი, „ოდისეა“, Homeri Opera, ტ. III-IV, რედ. დ. ბ. მონრო, თ. ვ. ალენი, ოქსფორდი 1917;
3. პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსი, “Annales ab excessu divi Augusti“, რედ. ჩარლზ დენის ფიშერი, კლარენდონ პრესი, ოქსფორდი, 1906;
4. პუბლიუს ოვიდიუს ნაზონი, “Ovid's Fasti“, რედ. სერ ჯეიმს ჯორჯ ფრეიზერი, ლონდონი, კემბრიჯი, მა. უილიამ ჰენიმან შპს.; ჰარვარდ უნივერსიტი პრესი, 1933;
5. კასიუს დიო, „რომის ისტორია“, ლოგის კლასიკური ბიბლიოთეკის გამომცემლობა, 1925, ტ. VIII, LXIX წიგნის ეპისტომე, 15, 3;
6. ჰერბერტ ნესელჰაუფი, „ოსტიას ფასტების ახალი ფრაგმენტი“, ათენაუმი 16, 1958, 219-28;
7. რობერტ ს. პ. ბეეკესი, ლუსიენ ვან ბეეკი, „ბერძნული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“, ტ. I, ბრილი, ლეიდენ-ბოსტონი, 2010;
8. ნიუ პაული, „აგორა“, ტ. 1, რედ. ჰერბერტ კანცივი და ჰელმუტ შნაიდერი, ი. ბ. მეტცლერის გამომცემლობა, შტუტგარტი, ვაიმარი, 1996;
9. ბრილს ნიუ პაული, „ანალები“, „ანტიკური სამყაროს ენციკლოპედია“, ლეიდენი, ბოსტონი, 2002, ტ. I;
10. ბრილს ნიუ პაული, „ყოველდღიური ამბები“, ლეიდენი, ბოსტონი, 2002, ტ. I;
11. „იბერია“, ენციკლოპედია “ანტიკური კავკასია“, რედაქტორი რისმაგ გორდეზიანი, II ტომი, ლოგოსი, 2016, 212 შმდ.